

ALL MUSIK HAR SAMMA HISTORIA 3.0

Interaktiv lärobok

Gunno Klingfors

© KULTURKAPITAL AB 2009-16

2

KULTURKAPITAL AB ISBN 978-91-980248-3-8

Innehåll

INLEDNING	4
Beate Trill	4
Bruksanvisning	4
Wikipedia.....	4

DEL 1 ÖVERSIKT

1a. TIDSLINJE	6
1b. FÖRHISTORISK TID (– 3 500 f.Kr.)	8
41 000 f.Kr. (± 700 år)	8
Neandertalare.....	9
Steg mot civilisation.....	9
93 000 f.Kr.	9
80/70 000 f.Kr.	9
38 000 f.Kr.....	9
Sammanfattning	9
1c. ANTIKEN (3 500 f.Kr. – 300 e.Kr.)	10
Mesopotamien 3 200 f.Kr. –	10
Egypten 3 200 f.Kr. –	10
Grekisk antik 800 f.Kr. –.....	11
Romersk antik 200 f.Kr.–	11
Sammanfattning	11
1d. MEDELTID/ÄLDRE TID (300–1500)	12
Öst- och västrom	12
Utanför kyrkan.....	13
Sammanfattning	13
1e. MODERN/NYARE TID (1500–)	14
1500.....	14
1900.....	15
Inspelningstekniken	15
Elinstrumenten	15
Nya musikspråk.....	15
Demokratisering och musik.....	15
1f. SAMMANFATTNING	16

DEL 2 FÖRDJUPNING

2a. NOTSKRIFT	18
Antiken (3 500 f.Kr. –350 e.Kr.)	18
ca 2000 f.Kr.	18
ca 1400 f.Kr.–100 f.Kr.....	18
Medeltiden (300–1500)	18

Ca 850 Nevmer.....	18
1000-talet.....	18
11/1200-talen	19
1300-talet.....	19
Modern tid (1500–)	19
1500.....	19
1800.....	19
Sammanfattning	19
2b. SÅNGHISTORIA	20
Antiken 3 200 f.Kr. –300 e.Kr.	20
Äldre tid 300–1500).....	20
Modern tid (1500–)	21
1900.....	21
Sammanfattning	21
2c. ÖST & VÄST	22
Äldre tid (400–1500)	22
Kristendom och islam	22
Spanien 712-1492.....	22
Korstågen (ca 1096–1300).....	23
Modern tid (1500–)	23
Turkar och janitscharer	23
Sammanfattning	23

DEL 3 BILAGOR

Bilaga 1. ORD & BEGREPP	26
Bilaga 2. VÄRLDENS ÄLDSTA/FÖRSTA	27
Bilaga 3. FLERSTÄMMIGHET	27
Bilaga 4. EPOKINDELNING	28
Bilaga 5. KÄLLOR (urval)	28

INLEDNING

All musik har samma historia består av kortfattade sammanfattningar av det som format euro-amerikansk musikhistoria. Människan har hållit på med musik i mer än 43 000 år, så ämnet är gigantiskt. **Här berörs bara det allra viktigaste så att man ska få en överblick.**

Beate Trill

Filmen Beate Trill handlar om vikten av källkritik och hur svårt det är att veta hur musik lät innan vi fick inspelningar. [Börja med att se den.](#)

Beate trill

Bruksanvisning

Kompletterande filmer, bilder och musikexempel finns online och kräver internetuppkoppling.

Man når materialet genom att **klicka på QR-koder och bilder**. QR-koderna kan dessutom läsas av QR-läsare i mobiler och läsplattor. Ett bra alternativ om man vill sköta uppspelingen på en enhet och läsa på en annan.

Använder man pappersutskrift läser man av QR-koderna med mobil eller platta.

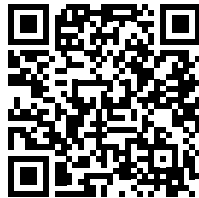
Flera länkar går till filmer på **Youtube** så att man automatiskt får förslag på filmer med liknande innehåll. Men det finns mycket skräp. Var kritisk.

Wikipedia

Vad gäller musik och musikhistoria är mycket av Wikipedia-materialet på svenska förlegat och felaktigt. Jämför uppgifterna i de svenska artiklarna med exempelvis engelska artiklar innan Du litar på vad som står.

DEL 1

ÖVERSIKT

Material

1a. TIDSLINJE

Förhistorisk tid (–3 500 f.Kr.)	Antiken (3 500 f.kr.–500 e.Kr.)	Medeltid (300–
<p>ca 200 000 f.kr. Människan (<i>Homo sapiens sapiens</i>) utvecklas i södra Afrika. Datidens människor hade samma DNA som oss och alltså samma förutäktningar att skapa och uppfatta musik.</p> <p>41 000 f.Kr. (± 700 år) De äldsta bevisen för att människan i allit på med musik är flöjter gjorda av mammut- och fågelben som hittats i södra Tyskland. Att använda fågelben är smart eftersom de är ihåliga och lätta att bearbeta. Eftersom människan kom till Europa vid denna tid hade man troligen med sig musik och musikinstrument från Mellanöstern.</p> <p>En del flöjter från denna tid kan dock ha gjorts av neandertalare (riegångare och kusiner till människor), som alltså kan ha varit först med musik.</p>	<p>3 400 f.Kr. Mellanöstern är civilisationens vagg. Där skapades hjulet, jordbruksamhällen, de första städerna, vår tidens skrift, de första skrivspråken etc.</p> <p>2 600 f.Kr. De äldsta texterna om musik skrivs i Mesopotamien (Irak, ca 2 300 f.kr.). De handlar bl.a. om hur musik användes, och musikinstrument och hur de stängs, tonförhållning (skalor) och intervaller och om improvisation.</p> <p>Man beskriver improvisationsbaserad musik som byggde på 7-tonskalor – ungefär de skalor som ligger till grund för nutidens rock och jazz och improvisation. Det är en av de äldsta musikaliska traditionerna vi vet något om.</p>	<p>300-talet e.Kr. Kristendomen blir statligt stöd och östromerska kejsaren Konstantin I flyttar sin stad till Istanbul och förklarar kristendomen som statsreligion. På 400-talet blir kristendomen den enda religionen. Alla ska kristna eller ej.</p> <p>800-talet Med Charl den Store dröjer sig av Nord- och Central Europa och på 1000-talet rena av kristna härskare ansvarar för musikutövning och skriftliga svenskt vinor från yrkningen fram till 1800-talet.</p> <p>De äldsta kända violinerna (nevmer). Notdagagogiskt verktyg för att kontrollera musik. På 700-talet ockuperas Mellanöstern från Mesopotamien till Iberien och Italien. Stor betydelse för Europa.</p>

/Äldre tid (1500-)	Nyare/modern tid (1500-)	
<p>tsreligion i det med miljon- m huvudstad. blir katolsk kris- tillåtna religio- nas, vare sig de vill</p> <p>inleds kristnan- Östeuropa på all- let styrs hela Eu- skare. Kyrkan fick utbildning och ute- kesmusikutbild- talet.</p> <p>ästeuropeiska no- ter var ett pe- och ett sätt att</p> <p>berar muslimer och Nordafrika arabisk musik fick europa.</p>	<p>1500 Ett mer ackordbaserat musikspråk växer fram. Man utgick ofta från bestämda ackordföljder (vamper). Flamenco skapas av spanska araber, judar och romer och kan ha spelat en viktig roll i detta.</p> <p>Det nya musikspråket krävde nya ackordinstrument och renodlade bas-instrument, eftersom vi tolkar ackord nerifrån och upp.</p> <p>Europa erövrar Amerika så europeisk musik och kristendom införs i nya delar av världen.</p> <p>Grunden för modern linjenotskrift fanns ca 1300. Därmed kunde man göra en ny sorts musik som inte kan improviseras fram. Under 1400-talet börjar man tala om två musiktyper: noterad och improviserad musik. Boktryckarkonsten (1450-talet) gjorde det dessutom möjligt att sprida texter och noter i större omfattning.</p>	<p>1900 Informationstekniken (inklusive inspelningstekniken) grundlades på 1800-talet och slog igenom på 1900-talet. Inspelningstekniken medförde att musiklivets förutsättningar förändrades i grunden, eftersom klingande musik nu kunde bevaras. Det har medfört att idag kan man höra vilken musik som helst. Det var tidigare otänkbart.</p> <p>Nya tonspråk som inte byggde på 7-tonsskalor och tersharmonik skapades och blev komplement till traditionell musik.</p> <p>Socioekonomiska och politiska förändringar gjorde att vanliga människor fick allt större inflytande över musiklivet, som tidigare styrts av olika maktcentra och etablissemang. Allt fler kunde välja vilken musik man lyssnar på. Vi tar det för givet, men det är ingen självklarhet.</p>

1b. FÖRHISTORISK TID (– 3 500 f.Kr.)

Med förhistorisk tid avses **tiden före skrivspråken**, som började utvecklas i Mellanöstern ca 3 500 f.Kr. Därför kallas tiden före 3 500 f.Kr. förhistorisk tid.

Människan (*homo sapiens sapiens*) utvecklades av allt att döma i södra Afrika. De första människorna hade samma DNA och egenskaper som nutidens människor, och **därmed samma förutsättningar att göra och lyssna på musik**.

För drygt 70 000 år sedan utvandrade grupper av människor definitivt från Afrika till resten av världen. Idag bor 61% i Asien; 14% i Amerika; 13% i Afrika och 12% i Europa. Bara 0,3% bor i Australien.

Material

41 000 f.Kr. (± 700 år)

De äldsta belägg för att människan hållit på med musik är flöjter som hittats i en grotta i södra Tyskland (Hohle Fels).

Flöjterna är gjorda av mammut- och fjällgelben. De senare är iblandiga och låt- och arbetade. Flöjterna verkar producera 5-tonsskalor (pentatoniska skalor), som är nära släkt med våra 7-tonsskalor. **Det talar för att vår tonförfärd är urgammalt**

eftersom de första människorna kom till Europa vid den här tiden, hade de sannolikt med sig musik och musikinstrument från Mellanöstern, där de bott i 20–30 000 år innan de sökte sig till Europa. **Kanske hade människan med sig musik från Afrika. I så fall hade musik samma ursprung.**

Ingen vet varför människan började med musik. Kanske var det så enkelt som att man upptäckte att man mår bra av musik, på samma sätt som nutidens människor.

En del talar för att det finns musikinstrument som är 67 000 år gamla, men forskarna har olika åsikter om dess fynd.

Neandertalare

Men det är inte säkert att människan var först med musik. I bl.a. Slovenien har man hittat flöjter som är nästan 70 000 år gamla och som kan ha gjorts av **neandertalare**, en föregångare och "kusin" till människan. **Människor och neandertalare hade sex med varandra så deras DNA lever vidare**, även om neandertalarna som grupp dog ut för länge sedan.

Kanske var neandertalarna först med musik.

Steg mot civilisation

Under förhistorisk tid togs många viktiga steg mot civilisation (se vidare nästa avsnitt).

93 000 f.Kr.

De äldsta kända **gravarna** finns i nuvarande Israel. Att begrava de döda och inte bara låta liken ligga räknas som ett tecken på civilisation.

80/70 000 f.Kr.

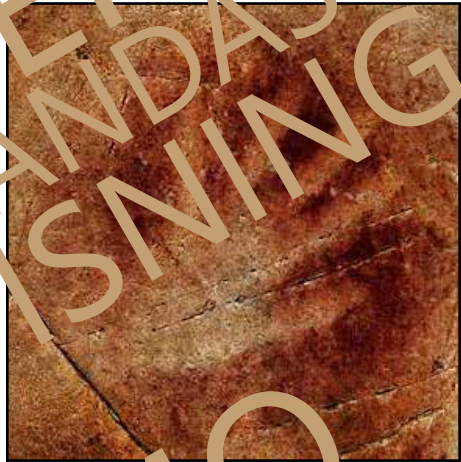
De äldsta exemplen på **utsmyckningar och smycken** har hittats i grottor i södra Afrika.

38 000 f.Kr.

De äldsta **grottmålningarna** har hittats i spanska El Castillo och Indonesien och är ungefär 40 000 år gamla.

Sammanfattning

Människan har hållit på med musik mer än 43 000 år. Det talar för att musik är viktigare för oss än vad man brukar utgå från. Forskarna är överens om att musik var väldigt vanligt under förhistorisk tid.

1c. ANTIKEN (3 500 f.kr. – 300 f.kr.)

Antik betyder "gammal" och är namn på tiden fr.o.m. det äldsta skrivspråket skapades fram till 300-talet f.kr., när antikkens stormakter sprallat ut sin roll och den kristna kyrkan växt fram.

Antiken kännetecknas som **civilisationens genomsnitt**. Med de säsens:

- Organiserade jordbruks samhällen med städer.
- Genomtänkta samhällsorganisation med lagar.
- Specialisering (bönder, tjänstemän etc.).
- Omfattande handel med olika folk.

Mesopotamien 3 200 f.kr. –

Mellanöstern är civilisationens krogg. Där skapades hjulet, skrivspråket, de första städerna, vår tidräkning etc. **De äldsta texterna om musik** skrevs i Mesopotamien ca 2 600 f.kr. (nuvarande Irak). De handlar bl.a. om hur musik användes, om musikinstrument och hur de stämdes, vilka skalor och intervall man använde och om improvisation. Man beskrev **improvisationstekniker utifrån 7-tonsskalor** – trängerna samma skalor som ligger till grund för nutidens rock- och jazzimprovisation.

Eftersom man använde **skrivspråk** var det naturligt att man även försökte **skriva ner hur musik lät** (= notation). I båda fallen handlar det ju om **symboler för ljud**. Det äldsta kända försöket att notera ett helt musikstycke är från 1 400–1 250 f.kr och skrevs i nuvarande Syrien. Den första namngivna kompositören hette **Enneanuanna**, en mesopotamisk kvinna från omkring 2 300 f.kr. Bara texter har bevarats.

Antikkens högkultur byggde på slaveri, och både **manliga och kvinnliga slavar arbetade som yrkesmusiker**. Det är en förklaring till varför yrkesmusiker ofta haft låg status.

Egypten 3 200 f.kr. –

Musiklivet i Egypten var troligen snarlikt musiklivet i Mesopotamien. **Dirigering** innebär att man leder ett musikframförande med gester och användes i Egypten omkring 2 500 f.kr.

Uppspel skapades troligen i Egypten omkring 1 500 f.kr. Det var storslagade shows med bl.a. musik och dans.

Material

Grekisk antik 800 f.Kr. –

Grekerna byggde vidare på musiklivet i Mesopotamien och Egypten. De övertog det mesta, från musikteori till musikinstrument och musikbasen. I Egypten skapades en **hydraulis** ca 700 f.Kr., en enkel orgel som blev grunden för senare tiders **keyboards** eller tangentinstrument.

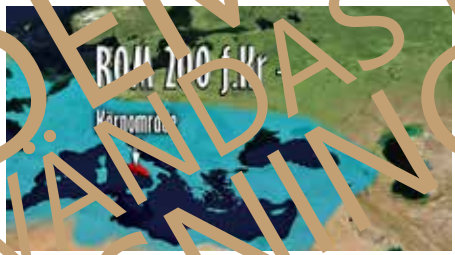

Pytagoras (ca 570–495 f.Kr.) antogs ha upptäckt att de uppstår konsonanta intervall när man delar en sträng i 2 delar = oktav; 3 delar = kvint; 4 delar = kvart. Men trovärdigheten har lärt sig detta i Mellanöstern där han studerade: de bekräftar dessa intervall och hur de kunde användas 2 000 år före Pytagoras.

Römerisk antik 200 f.Kr.–

Romarna övertog grekisk musikkultur.

Skiljelinjen var att romarna satsade mer på storslagna evenemang med många musiker. Yrkesmusiker från olika områden samarbetade. Både greker och romare använde musiker från bl.a. Mellanöstern och Nordafrika. Men man verkar ha använt samma typer av musikinstrument överallt. Det, liksom likheter vad gäller musikteori, talar för att **antikkens musikliv var internationellt.**

Sammanfattning

Redan under antiken fanns ett **väldigt stort musikliv i Mellanöstern och medelhavsområdet**, som verkar ha varit kärnan i musiklivet i Europa som det såg ut fram till 1000-tallets början, när inspelningstekniker förändrade förutsättningarna.

Man hade många typer av musik och musikinstrument, instrumentbyggare, organistrad, musikutbildning, proffsmusiker osv. Av bevarade texter och instrument att domar byggde musiken på **diatoniska 7-tonsskalor**, som fortfarande är grunden för vår musik.

I äldre musikhistorieböcker nämns att europeisk musik grundlades i antikkens Grekland. Men mycket av det som antagits grekiskt kommer från Mellanöstern och Nordafrika.

1d. MEDELTID/ÄLDRE TID (500–1500)

Medeltid betyder "mellan tid". Namnet beror på att perioden setts som lågvattnen mellan antik och renässans.

Nu grundlades i tidens Europa och två nya religioner från Mellanöstern blev viktiga: kristendom (ca 50 e.Kr.) och islam (ca 600 e.Kr.). Samhället blev **födalt** och **teokratiskt**. All makt utgick från gud. Översten sågs som guds ställföreträdare på jorden. Vanligt folk skulle lyda – det var guds vilja. Mot medeltidens slut försvagades feodalismen av den framväxande **kapitalismen**, där pengar är viktigare än att härska över ett geografiskt område.

Material

Öst- och västrom

På 300-talet blev katolsk kristendom statsreligion i det **östromerska riket**, och på 1000-talet var resten av Europa kristet. **Istanbul** i Turkiet var det östromerska rikets viktigaste centrum med 1 miljon invånare.

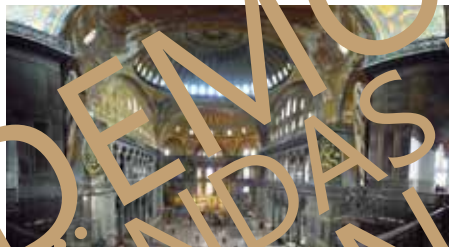
Den första kristna musiken gjordes i **Mellanöstern och Nordafrika där de första kristna församlingarna fanns**. Man utgick från antikens musik. Grundtonen i kyrkans musik var enstämmiga sånger, ofta bilder att döma ofta av kompanjerade rytminstrument.

Det var inte självklart att Europa blev kristet, men i och med **Karl den Store** (742–814) och grundandet av det **västromerska riket** år 800 ville man åter skapa det romerska imperiet och katolsk kristendom som bask.

Det blev startpunkt för uppbyggnaden och utvecklingen av västeuropeisk musikutbildning och kyrkomusik. Kvinnor fick inte gå i kristna skolor, så **kyrkans musikliv blev praktiskt taget enbart fram till 1800-talet**, med undantag för bl.a. nunnekloster.

All västeuropeisk kyrkomusik skulle låta likadant överallt. Präster, munkar och koleger ansvarade för musiken. Man lånade in den östromerska kyrkans **notskrift (nevmusik)** på 800-talet för att **standardisera och kontrollera** musiken. På 1000-talet användes **notlinjer**, och år 1300 fanns grunden för modern linjenotskritik (**musiknotskrift**).

Kyrkans enstämmiga sånger kallas **gregorianska sånger**. Med tiden **improviserade sångare nya stämmor till de gamla melodierna** – det var troligen så flerstämmig kyrkomusik växte

fram. Efterhand noterades de improviserade stämmorna. Vid medeltidens slut fanns så pass avancerad notskrift att man i teorin kunde notera lika avancerad musik som den som improviserades. **På 1400-talet talar man om en ny sorts musik: notbunden musik.** Men tradering och improvisation var grunden för nästan all medeltida musik.

Utanför kyrkan

Kyrkan stod för historieskrivningen (inte ens alla furstar kunde läsa/skriva). Man osynliggjorde ofta musiklivet utanför kyrkan, så vi vet inte så mycket om det. Men det byggde på **antikens internationella musikliv**. Det fanns många olika sorters musik och musikinstrument som användes i alla tänkbara sammanhang. **Dansmusik** hade hög status: av bilder att döma verkar mer eller mindre improviserad rytmisk musik ha varit lika dominerande under medeltiden som idag. **Noterad musik var ovanligt: tradering och improvisation var det normala.**

Islam skapades på 600-talet och spreds snabbt. På 700-talet dominerades områden från Pakistan i öst till Spanien i väst av muslimer. Södra Spanien (Andalusien) förblev muslimskt/arabiskt t.o.m. 1400-talet.

Via det arabiska Spanien och korstågen till det muslimska Jerusalem tog Europa starka intryck av **arabisk musik, musikteori, instrument, dans och poesi**. Många europeiska musikinstrument är varianter av arabiska instrument som **luta/gitarr (oud) och stråkinstrument (rebec), som kom till Europa på 1000-talet.**

I Andalusien skapade troligen **romer, judar och araber flamenco på 1300-talet**, en musik- och dansstil som kan ha haft stor betydelse för framväxten av mer ackordiskt baserad musik på 1500-talet.

Mycket av **nyskapandet skedde troligen utanför kyrkan** där man kunde experimentera friare. **Det verkar ha funnits ganska gott om kvinnliga yrkesmusiker utanför kyrkan.** Dokument visar att upp emot 25% av yrkesmusikerna i bl.a. Paris kunde vara kvinnor.

Sammanfattning

Medeltidens musikliv byggde på antikens: frågan är om det var så stor skillnad. Medeltiden omfattar 1100 år, så musik kunde säkert låta väldigt olika vid olika tidpunkter. Men ofta lät det nog mer arabiskt och orientaliskt än vad man tänker sig.

Etablissemangent övertog delar av antikens musiksyn. Musikteori hade hög status, liksom att spela och sjunga på amatörnivå. Däremot såg man ner på yrkesmusiker, som med undantag för stjärnorna hade låg status.

1e. MODERN/NYARE TID (1500–)

På 1500-talet börjar det moderna samhället växa fram. Och med erövrandet av Amerika och Australien får Europa **världsherravilde**. År 1900 kontrollerade man 85% av jordens yta. Europa och Amerika blev den moderna tidens **musikaliska stormakter**. Eftersom urbefolkningarnas musik sattes med europeisk musik, kan musiken från den här tiden också kallas **euro-amerikansk musik**.

När muslimer erövrade Istanbul 1453 började man dela in världen i öst och väst, en indelning som fortfarande präglar oss. Det är därför så känt för att europeisk musik har rotter i Mellanöstern, liksom många musikinstrument. Det har ofta osynliggjorts av politiska och ideologiska skäl.

1500

Fr.o.m. 1500-talet bygger europeisk musik mer på **akord** och det skapas **bestående ackordföljder (vämpen)** som fortfarande används. Det här musikspråket har visat sig vara oerhört **flexibilt**: det fungerar allt från hip-hop till symfonier. Det är en förklaring till dess varaktighet. Många talar ackord nedifrån och upp, så bastonerna är viktiga för att man ska förstå ackordföljder. Det är troligen därför som det fr.o.m. nu byggs **modade basinstrument**.

Noterad musik blir allt vanligare hos etablissemangen. Med noter kan man göra musik där många musiker sjunger och spelar exakt likadant (**korisk besättning – flera i samma stämning**) och som innehåller **uträknade avancerade stämkompositioner**. Och det finns ingen gräns för hur långt ett noterat musikstycke kan vara. Men **noterad musik har lägre status än improviserad musik fram till 1800-talet**, när klassisk musik fick genomslag. Klassisk musik är tillsammans med 1900-talets "konstruktivistiska" den mest notbundna musikstilen någonsin. Så **klassisk musik är inte typisk för vår musikhistoria och vårt musikarv**.

På 1450-talet utvecklade **Gutenberg** sin metod att trycka böcker med utbytbara typer, och på 1500-talets början utvecklades **nottryck**. Det bidrog till att noter och musikböcker fick större spridning och ökade behovet av notkunnighet. De första avancerade musikböckerna handlade om improvisation.

Material

1900

Fram till 1900-talets början liknade europeiskt musikkivet på många sätt musikkivet i antikens stormakter och medeltidens Europa. **Men musikkivets förutsättningar förändrades i grunden av informationstekniken (IT).**

Inspelningstekniken

Inspelningstekniken grundlades 1877 och är nog den viktigaste musikkupffningen genom tiderna. Det är en del av IT och slog igenom under 1900-talet. Radio, TV, film, inspelningar, datorer etc. förändrade musikkivets förutsättningar i grunden. För nu kan klingande musik sparas. Vem som helst kan höra vilken musik som helst och man kan höra exakt samma musik hur många gånger som helst. Även improviserad musik kan upprepas. IT erbjöd dessutom helt nya möjligheter att **handla med (kommersialisera) musik**, så på 1900-talet blev musik en **storindustri** som omsatte hundratals miljarder.

Elinstrumenten

Mmusikkivets språk har inte förändrats i grunden under modern tid, så vi använder fortfarande samma prototyper av musikkivinstrument som på 1500-talet. Men i och med de **elektriska musikkivinstrumenten och mikrofonen** fick vi en ny ljudvärld under 1900-talet. Det är nog den största ljudrevolutionen i musik någonsin.

Nya musikkivspråk

Sedan 1700-talet har en del ansett att det här med 7-tonsskalor och tersbaserade ackord är uttjat. Under 1900-talet skapades **nya tonspråk** som tolvtonsteknik, ljudkonst (alla typer av ljud används) och helt fri improvisation. Dessa musikkivspråk har dock inte ersatt det traditionella musikkivspråket, utan har blivit ett komplement.

Demokratisering och musik

På 1900-talet blev västvärlden mer demokratisk och avståndet mellan samhällsklasserna minskade. **För första gången någonsin kunde vanliga människor själva välja.** Kvinnor, mörkhyade och invandrare fick till slut möjlighet till samma musikkivutbildning som vita män.

Men alla gillade inte utvecklingen. Etablissemangen ansåg att musikkivet utarmades av att vanliga människors inflytande ökade. **Allra starkast var reaktionerna mot rytmisk, improvisationsbaserad musik av musiker med mörk hudfärg (jazz, blues etc.) och romsk musik.**

1f. SAMMANFATTNING

Människan (homo sapiens sapiens) har hållit på med musik i 3 000 år, troligen mycket längre än så. Så länge det funnits människor i Europa, har det funnits musik. Att människan har hållit på med musik så länge, talar för ett mycket viktigare för oss än vad man tror.

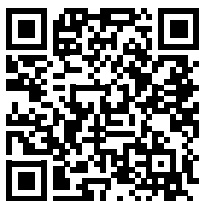

Huvudfilm: Avslutning

1. **Människan kan ha haft med sig musik från Afrika till resten av världen.** Det skulle innebära att de många musikutyer som finns världen över kan likaså vid dialektal av en grundspråk.
2. **Musikinstrument** av trä, ben, skinn etc. har gjorts i tiotusentals år. Världens äldsta musikinstrument är 43 000 år gamla flöjter. Pilbågen har funnits i tiotusentals år och är troligen ursprunget till stränginstrumenten. När människan började göra metall på 3 000-talet f.Kr. började man bygga musikinstrument av metall som slagverk och basinstrument. Under antiken fanns prototyper för alla akustiska musikinstrument, med undantag för stråkinstrument, som verkar ha uppfunnits i Centralasien på 8/900-talet e.Kr. Under medeltiden byggdes alltmer avancerade tangentinstrument och europeiska varianter av arabiska instrument som luta och gitarr. När ackordisk musik slog igenom på 1500-talet skapades instrument som passade den nya musiken, som trombon, fiol- och gambastrument samt de första riktiga basinstrumenten. Det första pianot byggdes år 1700 och den moderna flygelns konstruerades på 1800-talet. På 1900-talet kom elinstrumentet och mikrofonen. Därmed fick vi en helt ny ljudvärld – de var med i den största instrumentrevolutionen genom tiderna.
3. Den enda musikutyp vi säkert vet att den förhistoriska människan höll på med är dansmusik: det framgår av förhistoriska bilder. **Dansmusik kanske är världens äldsta musikform.**
4. **Den äldsta beskrivningen av ett gott musik på Mesopotamien (ca 2 500 f.Kr.)** är improviserad musik byggd på 7-tonskalor (diatoniska skalor, d.v.s. de 7 tonförråd som används i bl.a. rock- och jazz-teori. Kanske rock/jazz-musiker förvaltar det äldsta musikeriet.
5. **Skrivspråket** skapades i Mesopotamien och Egypten på 3 000-talet f.Kr. liksom de första **notskrifterna** (det är oklart om egyptierna använde notskrift). Inget tyder på att noter användes när man spelade och sjöng. Noter var ett stöd för minnet och ett sätt att beskriva musik. Man lärde sig musik via **tandning** (genom att härma). **Principerna för modern notskrift fanns ca 1300**, men inte förrän på 1500-talet (klassisk musik) fick allting genom noterad musik genomslag.
6. **Antikens musikliv var välutvecklat.** Man använde musik, på i princip samma sätt som man gjorde fram till 1900-talets början, när inspelningstekniken förändrade musiklivet. Men musiklivet kan ha varit välutvecklat på många platser långt tidigare, utifrån att vi känner till det.
7. Både män och kvinnor har arbetat som **yrkesmusiker**, ett yrke som allmänheten har haft låg status sedan grekisk antik. **Musikteoretiker** har haft högre status. Att teori anses fristående än praktiken är en del av arvet från grekisk antik.

DEL 2

FÖRDJUPNING

Material

2a. NOTSKRIFT

Notskrift visar musikförlopp med grafiska symboler. Men **noter kan inte ge en fullständig bild av hur musik faktiskt låter**: den som tolkar noter måste veta hur musiktypen fungerar och för att det ska bli rätt. Så trots att det finns noter från antiken och medeltiden, **vet vi inte om dåtidens musikalit.**

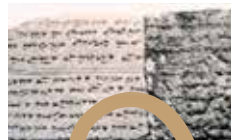
Antiken (3500 f.Kr.–350 e.Kr.)

Under antiken utvecklades skrivspråk. I notskrift är en variant av skriftspråk.

Material

ca 2000 f.Kr.

Den **äldsta kända notskriften** skrevs i Nipur i Irak ca 2000 f.Kr. Men troligen användes noter även i Egypten på 2000-talet f.Kr.

ca 1400 f.Kr.–1000 f.Kr.

När skapades mer avancerade musiknoter i Syrien. Ett nästan komplett musikstycke (*Hymn till Nikkal*) från ca 1400 f.Kr. har bevarats ("världens äldsta musikstycke").

I antikens Grekland skapades enkla notskrifter 700–250 f.Kr. Ett komplett musikstycke i grekisk notskrift har bevarats i form av en inscription på en gravsten (*Seikilos-gravsten*) som skrevs på 100-talet f.Kr.

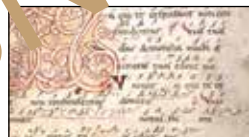

Medeltiden (300–1500)

Notskrift var ovanligt i Västeuropa de första 900 åren e.Kr.

Ca 850 Nevmer

Nevmer (nev = vecken) skapades troligen i Syrien på 800-talet och använde melodin i kristna enstämmiga sånger. Nevmer började användas i Västeuropa ca. 850 som ett pedagogiskt verktyg och ett sätt att kontrollera kyrkans musik och göra den enhetlig.

1000-talet

Nevmer började kompletteras med **notlinjer**. Guido av Arezzo (ca. 992–1050) införde notlinjer på tersavstånd (nutidens system) och klaver (nycklar) i stället för färgade linjer.

11/1200-talen

Man försöker notera flerstämmig musik. Men vad gäller rytm är man begränsad till symboler för 6 förenklade rytmmodeller (modalrytmik).

1300-talet

I och med **mensuralnotationen** (mensur = mått) finns nu den teoretiska grunden för modern linjenotskrift, där rytmer anges proportionellt. Samtidigt skapas **notskrifter för musikinstrument**. De kallas **tabulatur** och ser olika ut beroende på instrumentet. Tabulaturer är fortfarande vanliga för bl.a. gitarr och elbas.

Modern tid (1500–)

1500

Musik bygger alltmer på ackord, så **nu utvecklas speciella notskrifter för ackord**. I generalbas anges ackord med siffror ovanför bastoner och man skapar prototyper för senare tiders ackordanalys (*alfabeto*). Parallellt med detta blir **linjenotskriften mer flexibel och detaljerad**.

1800

Nu får noterad musik stort genomslag och högre status än traderad och improviserad musik. Noterna blir alltmer precisa och detaljerade eftersom musiker i allt högre grad förväntas **spela och sjunga exakt som det står i noterna**. Tonsättare anses skapa musik: musiker ses mer som utförare än som medskapare.

På 1800-talet läggs grunden för upphovsrättslagstiftningen, som vad gäller musik länge uteslutande avsåg noterad musik. **Utan noter hade det varit svårare att göra musik till en miljardindustri, eftersom noter kan säljas som vilken vara som helst.**

Sammanfattning

Notskrift är nästan lika gammalt som skrivspråk (2000-talet f.Kr.) och har i första hand använts pedagogiskt och som ett sätt att minnas. Så är det fortfarande: **noter är ett överlägset verktyg för förståelsen av hur vårt musikspråk fungerar.**

Tack vare noter kan man göra musik som inte kan göras på annat sätt. Den typen av musik har dock en ganska kort historia (fr.o.m. 1400-talet). **Men noter har haft en underordnad roll i musikhistorien. Vår musiktradition har i första hand byggt på tradering och improvisation.**

2b. SÅNGHISTORIA

Antiken 3 200 f.kr. –300 e.kr.

2 600 f.kr. Bestrevs våra 7-tonsskolor och musikintervall, tonsbaserade akkord och enkel notskrift. Det finns inga uppgifter om hur man sjöng, men vi vet att **både män och kvinnor arbetade yrkesmässigt med sång**. Stjärnornas hade hög status, men **musiker-yrket var ett slätyrke och sammankopplat med prostitution**. Slavar kastades ofta på **kastratsång** var troligen vanligt.

Män sjöng på arenor som rymde upp till **50–80 000 personer** och på teatrar för **5–20 000 personer**, så det var viktigt att man kunde sjunga starkt och **texta tydligt**, även om akustiken var bra. **Alla sångtörer var män** som agerade på en scen. Utrymmet framför scenen kallades **orchestra** (= dansgolv), där en grupp på 12–15 sångtörer agerade (kallades **chorus** = jag önskar).

Att män dominerade kan delvis ha berott på att **mäns röstorgan är kraftigare och klarar högre belastning**. Kastrerade sångare kombinerade kvinnors omfång med mäns styrka och uthållighet..

Äldre tid (300–1500)

På 300-talet blev kristendom den stora religion i det **östromerska riket (bysans)** med **Istanbul** som centrum. Det markerar slutet på antiken och början på medeltiden.

Man **vet ganska lite om anticens musik**. Det finns en liten erfarenhet av **ljudstark manlig sång som kyrkan troligen byggde vidare på**, eftersom de centrala musikkyrkorna ofta var gigantiska. Vi vet inget närmare om sångsätt etc., men troligen sjöng man på samma sätt som tidigare. **Kastratsångare användes redan från början**: senast på 800-talet var kastratsångare i istanbuls kyrkor berömd.

I det **västromerska riket** med centrum i Rom lånade man in den romerska musiken. Dokument från 400-talet indikerar kastratsång även i Rom. På 400-talet centraliserades den västromerska kyrkan. Kyrkomusiken skulle vara densamma överallt. **Ett musikutbildningssystem med kyrkan som huvudman skapades**, så kyrkan stod för professionell musikutbildning och var den största arbetsgivaren på musikområdet. Eftersom kvinnor som regel inte fick gå i kyrkans skolor **beslöts att kvinnor från stora delar av musiklivet**. **Män sjöng alla stämmor i kyrkan** i avancerad vokalmusik.

Flerstämmighet hade förekommit i tuentals år. Men kanske skapades en särskild typ av flerstämmighet i bysantinska kyrkan, att sångare improviserade melodier till existerande

Material

sånger (*cantus firmus*). Avancerad kyrkomusik sjöngs oftast av solistgrupper som kallas **manlig vokalkvartett** oberoende av antalet stämmor. Dessa sänggrupper var centrala i vår musikhistoria fram till 1700-talet.

Araber dominerade spanska halvön fr.o.m. 700-talet. Arabiska influenser kan vara förklaringen till att **mozarabisk kastratsång växte fram i Spanien**. Mozarabiska kastrater importerades till Italien senast på 1500-talet och skapade troligen den virtuosa kastratsång som var stilbildande i Europa perioden 1500–1800.

De äldsta **sångtekniska beskrivningarna** skrevs i Paris på 1200-talet. **Sångsättet** var troligen detsamma som under antiken. **Män sjöng alla stämmor med bröströst och falsett** och det var viktigt att kyrkosångare kunde **sjunga starkt och improvisera**.

Modern tid (1500–)

På 1700-talet tappar kyrkan kontroll över musikalivet och **kvinnor får fler möjligheter att sjunga i yrkessammanhang**. På 1800-talet övertar kvinnor det övre omfånget, eftersom idealen förändrades och kastratsång förbjöds. **Den klassiska körsångstraditionen** där män och kvinnor sjunger tillsammans grundlades.

1900

På 1900-talet revolutionerade mikrofonen sång. Nu kunde man sjunga intimt och nyanserat för stor publik och till hur ljudstarkt ackompanjemang som helst. **Inget har ändrat förutsättningarna för sång så mycket som mikrofonen, i synnerhet för kvinnor**, eftersom deras röstorgan inte tål så hög belastning. Den första musikstil som lanserades av kvinnor och fick genomslag över hela världen var **1920-talets cityblues**, en mikrofonersångstil som skapades av bl.a. Ma Rainey och Bessie Smith.

Samtidigt etablerades **modern klassisk sång**. Det är på sätt och vis mikrofonersångens motsats, både tekniskt och estetiskt. Klassisk sång utvecklades och odlades i det subventionerade musikalivet, medan mikrofonersångens stilbildare oftast var självlärda.

Sammanfattning

Under antiken sjöng kvinnor och män i yrkessammanhang. Men i och med att **den kristna kyrkan diskriminerade kvinnor i mer än 1500 år fick kvinnor mycket sämre möjligheter att arbeta med sång och musik**. Att mansröster klarar högre belastning kan ha bidragit till att manlig sång varit dominerade.

De fysiska förutsättningarna för sång är desamma idag som för 100 000 år sedan, så troligen finns det folklig sång som påminner om hur det lät för längesen.

2c. ÖST & VÄST

De senaste åren har konflikten mellan öst och väst aktualiserats. Den permanentades **när turkiska muslimer erövrade det kristna Istanbul 1453.**

Sedan dess har världen delats in i öst och väst. Trots att vår religion och historia – inte minst musikhistorien – har rötter i mellanoöstern.

material

Äldre tid (400–1500)

Kristendom och islam

Kristendom och islam kapades Mellanoöstern. Att kristendom ses som en euroamerikansk religion beror på att den anknöt till av medeltidens europeiska majoritet som införde kristendom i hela Europa, ofta med våld och tvång.

Islam grundades på 600-talet och etablerades först i arabiska områden. Men islam spreds snabbt av muslimska trupper.

Stora områden från Norra Afrika (Spanien) väst till Pakistan i öst blev muslimska.

Båda religionerna värdades i statsapparaten och fick stort inflytande i samhället.

Spanien 712–1492

Under medeltiden någ Västeuropa långt efter Mellanoöstern vad gäller civilisation, kultur, levnadsstandard och vetenskap. **Det tidens kulturcentra var miljonstäder som Bagdad och Istanbul.**

I Västeuropa var det bara staden **Córdoba i södra Spanien** som kunde mäta sig med metropolerna i öst. Det berodde på att stora delar av Spanien erövrades av muslimer 712, som gjorde Córdoba till storstad och ett blommande kulturcentrum. Staden hade som näst 500 000 invånare och ett bibliotek med 400 000 böcker. En tid, när Europa mest var befolkad av analfabeter. Och Sveiges ättor hade max 100–1000 invånare.

Många av tidens bästa musiker och vetenskapsmän sökte sig till Córdoba. De var till stor del talarvare arabiska översättningar av antiken, texter som de blev kända i Västeuropa.

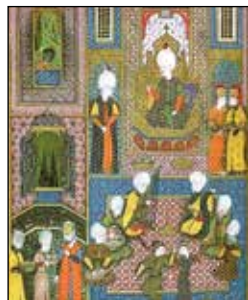
Flera musikinstrument kom med muslimerna till Europa via Spanien, och så småningom skapades europeiska varianter. Arabisk luta blev gitarr; rebec blev fiol; naqqaras blev pukor; salmeja blev oboe etc.. Konsten att bygga självspelande musikinstrument

utvecklades i Bagdad på 800-talet och nyheterna togs till Europa. Det arabiska inflytandet var betydande även vad gällde själva musiken, musikpraxis, musikformer, sångtexter, dans etc..

Korstågen (ca 1096–1300)

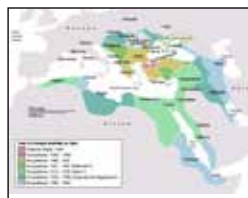
Korstågen innebar att **trupper och rövarband från det kristna Europa försökte erövra Mellanöstern i allmänhet och Jerusalem i synnerhet**. Man angav religiösa skäl, men till stor del handlade det om erövringskrig.

Via korstågen fick många européer kontakt med muslimsk/ arabisk kultur. Det fick betydelse för den fortsatta utvecklingen, bl.a. på musikens område.

Modern tid (1500–)

Det Osmanska riket började växa fram under 1200-talet och blev en viktig stormakt fram till 1800-talet. Riket upplöstes formellt 1923 och var som starkast på 1600-talet när man bl.a. belägrade Wien. **Det Osmanska riket innefattade många religioner och kulturer, men räknas som turkiskt och muslimskt**. Men religionen spelade inte så stor roll före 1400-talet.

Turkar och janitscharer

Det Osmanska rikets elittrupper kallades **janitscharer** i väst, och deras militärmusik fick stor betydelse för västeuropeisk musik. Inte minst vad gäller **slagverk**. Några av världens bästa cymbaler (Zidjan) tillverkas fortfarande i Turkiet.

På 17/1800-talen blev turkisk musik hip i Västeuropa. Kompositörer som Haydn och Mozart imiterade turkisk militärmusik, och turkiska instrument användes i västeuropeisk militärmusik. En del försökte t.o.m. se ut som turkar med lösmustasch och allt (dåtidens hipsters).

Sammanfattning

Man har inte ägnat så mycket kraft på att klarlägga hur Västeuropa påverkats av musik från Mellanöstern. Dels för man sett Europa som kulturellt suveränt, och dels för att man av politiska skäl osynliggjort samband. Spanien är det land som mest formats av influenser från Mellanöstern. Men general Franco bestämde att detta skulle döljas så långt möjligt, och så blev det. Men i dag står det klart att långt in på 1500-talet kunde europeisk musik låta mer arabiskt eller orientaliskt än vad man föreställer sig.

DEL 3

BILAGOR

Bilaga 1. ORD & BEGREPP

Ackord: samklang bestående av minst två toner.

Bas: den lägsta stämman i ackordisk musik.

Diatonisk skala: en skala med 7 toner bestående av 5 hela tonsteg och 2 halva tonsteg.

Dur: tonförråd med stor ters (skalans tredje ton = 2 hela tonsteg).

Heterofoni: när två eller fler spelar/sjunger en melodi samtidigt fast på olika sätt (hetero = olika; fon = ljud).

Improvisation: att skapa i stunden. Hjärnforskare har visat att musiker använder olika delar av hjärnan när de improviserar och spelar efter noter.

Kontrapunkt: "not mot not" (punkt mot punkt). Från början olika improvisationstekniker för att kombinera melodier på olika sätt. En urgammal form av kontrapunkt är kanon.

Korisk besättning: flera spelar/sjunger samma stämma.

Kompositör: en person som sätter samman musik (av latinets "componere" = att sätta samman).

Memorera: att lära sig att minnas något.

Moll: tonförråd med liten ters (skalans tredje ton = 1 helt och 1 halvt tonsteg).

Monofoni: enstämmigt (mono = en; fon = ljud).

Musik: från antikens grekiska, där ordet dock betydde något annat än idag (ungefär "intellektuell" eller "själslig"). Grekiskans motsvarighet till nutidens "musik" var snarast "melos".

Nevm/er: ordet betyder "tecken". Enkel notskrift som kan ha skapats i Damaskus i Syrien på 300-talet.

Pentatonisk skala: en skala med 5 toner (penta = 5). Våra 7-tonsskalor har samma toner som pentatoniska skalor.

Polyfoni: när man spelar/sjunger flera olika stämmor samtidigt, flerstämmighet (poly = många; fon = ljud).

Resonans: "medklingande", betyder här att en kropp (resonator) sätts i rörelse av ljudvågor, t.ex. en gitarrkropp. Resonatorer har stor betydelse för ljudnivå och sound (klangfärg).

Responsorial: när en frågar och andra svarar (respons = svar).

Tonförråd: de tonhöjder som används i ett musikstycke eller en musikstil; tonförråd ordnas ofta i skalor, d.v.s. stegvis från lägsta till högsta tonhöjd (scala = steg).

Tradering: "att överföra"; här när man lär sig något genom att lyssna och härma. "Tra-

dition" medför förändring, eftersom det överförda anpassas till nya tider och värderingar. Att bevara in enbär att inte förändra och är något helt annat.

Vamp: en ackordföljd eller basgång som upprepas. Kallas även ostinato, rundgång etc.

Bilaga 2. VÄRLDENS ÄLDSTA/FÖRSTA

41 000 f.Kr: äldsta kända musikinstrumentet (benflöjt, Tyskland).

9000 f.Kr: äldsta dansavbildningen (Indien).

3000-talet f.Kr: första musikinstrumenten av metall.

2600 f.Kr: äldsta detaljerade musiktexten (Irak/Mesopotamien, kilskrift).

2500 f.Kr: äldsta dirigeringen (Egypten).

2300 f.Kr: första till namnet kända kompositören, Enheduanna (kvinna; Syrien).

1800 f.Kr: äldsta notskriften (Irak/Mesopotamien).

1500 f.Kr: äldsta skådespelen (Egypten).

1400–250 f.Kr: äldsta noterade musikstycket med text (Ugarit/Syrien).

200-talet f.Kr: Ctesibius i Alexandria (Egypten) uppfinnar hydraulik, grunden för keyboards.

ca 850: de första västeuropeiska noterna (troligen nevmeter inlånade från Syrien). Stråkinstrument uppfinns i Centralasien.

1300-talet: den äldsta noterade europeiska instrumentalmusiken.

1748: världens första elstyrda musikinstrument byggs i Nordamerika.

1850-talet: de första mikrofonerna konstrueras.

1877: Edison grundlägger inspelningstekniken med sin fonograf (ljudskrivare).

Bilaga 3. FLERSTÄMMIGHET

Man brukar säga att flerstämmighet skapades under medeltiden, men det har inte bevisats. Faktum är att en hel del talar för att flerstämmighet förekom redan under förhistorisk tid. Det är delvis en fråga om vad man menar med flerstämmighet: räknar man melodier som ackompanjeras av rytminstrument som flerstämmighet så har det funnits väldigt länge.

Medeltidens flerstämmiga musik bestod av **melodikombinationer**. Man utgick inte från ackordföljder, utan samklngen var resultatet av att melodier och melodisnuttar kombinerades på olika sätt. Det kallas bl.a. **kontrapunkt** och var från början en improvisa-

tionsteknik.

Det finns heller inga belägg för att medeltidens flerstämmighet uppfanns i kyrkan. Därremot kan särskilda typer av flerstämmighet ha skapats där, men det vet man inte.

Vid medeltidens slut hade grunden för dur/moll-tonalitet växt fram, ett musikspråk som fortfarande gäller. Men det kan ha förekommit långt tidigare utanför kyrkan.

Bilaga 4. EPOKINDELNING

Vid 1800-talets slut grundlades en speciell epokindelning av musikhistorien som ofta används idag:

- Antik –300 e.Kr.
- Medeltid 300–1400
- Renässans 1400–1570
- Manierism 1570–1600
- Barock 1600–1730
- Galant stil 1730–1770
- Wienklassicism 1770–1800
- Förromantik 1800–1820
- Romantik 1810–1920
- Impressionism 1890–1940
- Modernism 1900–

Indelningen är problematisk. Den bygger på 1800-talets begränsade kunskap om och föråldrade synsätt på äldre tiders musik och tar bara hänsyn till noterad musik. Det är ohållbart eftersom musikhistoria måste innefatta all musik. Ett annat problem är att begreppen även används i konst- och litteraturhistoria, där de ofta betyder något annat och avser andra tidsperioder. Det är förvirrande.

Allmänhistoriens indelning i förhistorisk tid, antik, medeltid/äldre tid och modern tid är mer saklig och kan mycket väl användas även i musikhistoria.

Bilaga 5. KÄLLOR (urval)

10.000 Years of Art [2009] ISBN 978-0-7148-4669-0

Adkins, Lesley & Roy: An introduction to the romans [2002] ISBN 0-7858-1609-7

Benestad, Finn: Musik och tanke [1978] ISBN 91-29-50581

Berghorn/Hattstein: Världshistorien ord och bild [2009] ISBN 978-91-1-302373-1

Bunch/Hellemans: The History of Science and Technology [2004] ISBN 0-618-22123-9

- Burkholder/Grout/Palisca: A History of Western Music (8:e upplagan) [2010] ISBN 978-0-393-93125-9
- Cottier, Janine: Ugarit i Syrien – Här föddes alfabetet för 3 000 år sedan Artikel i Allt om Vetenskap – De historiska äventyren och upptäckterna 2009 sid. 94-97
- Everett, Susanne: History of slavery [2006] ISBN 13-978-1-55521-768-6
- Forser, Tomas (redaktör): Ny svensk teaterhistoria Band 1 [2007] ISBN 978-91-7844-739-8
- Frängsmyr, Tore: Svensk Idéhistoria I-II [2000] ISBN 91-27-07793-4
- Fredholm, Lotta: Vår utdöda släkting väcks till liv [2009] Artikel i F & F 2009:5 sid. 12-20
- Hagerman, Maja: Det rena landet [2006] ISBN 13: 978-91-518-4503-6
- Haywood, John: Historisk världsatlas [2000] ISBN 3-8290-3383-x
- Heed (red): Ny svensk teaterhistoria del I [2007] ISBN 978-91-7844-739-8
- Höbel, Wolfgang: Jahrmarktzauber in Gottes Namen [2008] Spiegel Spezial Geschichte 2008 nr 2; Die Ursprung die Europäische Kultur im Antiken Griechenland, sid 94-97
- Högnäs, Sten: Idéernas historia – en översikt [2003] ISBN 91-89442-92-x
- Holland, Tom: Tusenårsstriden – hur Kristendomen segrade i Europa [2008] ISBN 978-91-7343-182-8
- Jones/Ereira: Barbarerna – romarrikets historia ur de erövrade folkens perspektiv [2006] ISBN 978-91-85703-28-9
- Kamen, Henry: Early Modern European Society [2000] ISBN 0-415-15865-6
- Kendall, Alan: The chronicle of classical musik [2000] ISBN 0-500-28213-7
- Klingfors, Gunno: retro.nu [2003] ISBN 47-05152-3
- Laurie/Schneider/Adams: A history of western art [1997] ISBN 0-697-28782-3
- Lindblad, Tomas Ut ur Afrika: Jakten på människans urhem [2009] Artikel i Allt om Vetenskap – De historiska äventyren och upptäckterna 2009 sid. 28-35
- Meijer, Fik: Gladiatorer [2006] ISBN 10: 91-85377-86-4
- Melin/Johansson/Hedenborg: Sveriges historia [2006] ISBN 13:978-91-518-4666-8
- Oxford Music Online; <http://www.oxfordmusiconline.com/> 1/7-31/8 2009
- Piltz, Anders: Medeltidens lärda värld [1978] ISBN91-7528-003-5
- Riksantikvarieämbetets hemsida (1/7-12/8 2009)
- Roberts, J.M.: Modern history from the european age to the new global era [2007] ISBN 978-1-84483-452-5
- Roche, Jerome & Elizabeth: A dictionary of early musik [1981] ISBN 0-571-10036-8
- Rowley, Gill red: The book of musik [1998] ISBN 1-57715-037-6
- Sassoon, Donald: The Culture of the Europeans [2006] ISBN 13: 978-0-00255879-2

- Schlamp, Hans-Jürgen: Glanz und Niedergang einer Geld-Dynastie [2009] Spiegel Spezial Geschichte 2009 nr 4; Geld! Eine Chronik des Kapitals, sid 26-30
- Thomas, Keith: To buy or not to buy [2009] History today 2009 nr 2, sid. 12-19
- Traub, Rainer: Die kommerzielle Revolution [2009] Spiegel Spezial Geschichte 2009 nr 4; Geld! Eine Chronik des Kapitals, sid 20-25
- Vidal-Naquet/Bertin: Atlas över mänsklighetens historia [1991] ISBN 91-34-51102-4
- Wikander/Christner Riad: Ur hästens mun – Indoeuropeiska urord återskapas med lingvistisk pale-ontologi; Artikel i Forskning & Framsteg 2009:5 sid. 42-51